

# ELŐSZÓ

Tízkötetesre tervezett szövegkiadás-sorozatunkban arra vállalkoztunk, hogy kritikai kiadásban, részletes előszók és tartalmi ismertetők kíséretében publikáljuk Bél Mátyás (1684–1749) *Notitiájának* kéziratban maradt vármegyeleírásait. Jelen kötetben – amely immár a negyedik – Fejér, Tolna, Somogy és Baranya vármegyék ismertetése található, s ezzel teljes lett a dunántúli vármegyeleírások kiadása. Ami Fejér és Tolna vármegyéket illeti, már korábban megjelent magyar fordításuk (a latin szöveg közlése nélkül), de mindkét kiadás erősen kifogásolható. Fejér vármegye leírásának fordítója egyszerűen elhagyta Bél jegyzeteinek jelentős részét, valamint a versidézeteket,<sup>1</sup> míg Tolna leírásának magyarítása nem a megfelelő (tehát a legkésőbbi, legteljesebb) kézirat alapján történt.<sup>2</sup> Somogy vármegye leírásából eddig csak néhány részlet jelent meg fordításban,<sup>3</sup> míg Baranya vármegye leírásáról még ez sem mondható el.

A négy vármegyeleírás közül Tolnáé a legszegényesebb – itt talán csak a szekszárdi szőlőművelés ismertetése, illetve a vármegyei lakosok életmódjáról szóló beszámoló emelhető ki. Fejér leírásában viszont a falvak ismertetése rendkívül részletes és adatgazdag, ami gondos helyi adatgyűjtést feltételez.<sup>4</sup> Emellett historiográfiai szempontból különösen fontos Székesfehérvár leírása. Bél ugyanis nagy hangsúlyt helyezett arra a tényre, hogy a város egykor a magyar királyok koronázó- és temetkezőhelye volt, és ezért igen alaposan ismertette az uralkodók középkori beiktatási ceremóniáját, illetve a temetési szertartásokat – elsősorban történetírók beszámolóí alapján. E hosszú betétek miatt Székesfehérvár leírása egyértelműen rokonítható Pozsonyéval,<sup>5</sup> ahol Bél szintén nagy teret szentelt a város „kiváltságainak”, mint például a (korai újkori) koronázási ünnepségeknek, illetve a pozsonyi várban őrzött felségjelvényeknek.

Bél tehát a vármegyeleírásokban országtörténetet is írt – a fentiekén kívül ezt bizonyítja Somogy vármegye leírásában Szigetvár ismertetése, ahol Bél az addigi irodalom szinte teljes felhasználásával valóságos emlékművet állított a nevezetes 1566. évi ostromnak. A leírásban egyébként itt is a lakosok korabeli helyzetét bemutató rész mondható érdekesnek, a falvak leírása azonban nem túl részletes – de még mindig több, mint Baranya vármegye ismertetésében, ahol csupán felsorolja őket a szerző. Viszont ugyanitt jelentős forrásértékkel bír a korabeli Pécs leírása (a szerző említi a nem sokkal korábban feltárt ókeresztény sírokat, bemutatja a templomokat stb.), ahogyan a pécsi püspökök archontológiája is, amelynek gondos kutatásokon alapuló összeállítása Bél tehetségét dicséri.

Mindazonáltal, amikor e vármegyeleírások tartalmáról írunk, feltétlenül említenünk kell Bél Mátyás fizetett munkatársának, Matolai Jánosnak a nevét is. Korábban már bebizonyítottuk: Matolai adatgyűjtő körutakat tett az országban, s Bél instrukciói (kérdőívei) szerint gyűjtötte az információkat.<sup>6</sup> Tolnában és Baranyában 1726-ban járt, míg Fejérbe és Somogyba 1731. évi dunántúli útja során jutott el – az adatgyűjtések időpontját nyilvánvaló szövegbeli utalások, Matolai saját kezű kéziratai, illetve egyéb körülmények bizonyítják.<sup>7</sup> Matolai munkájának fontosságát aligha lehet túlbecsülni, hiszen enélkül Bél nem tudott volna írni e vármegyék korabeli viszonyairól, illetve településeikről. Ugyanakkor az is világos, hogy az elmondottak alapján revideálni kell azokat az elképzeléseket, amelyek szerint maga Bél Mátyás járt volna

1 Ld. BÉL 1977. Még ld. a kiadással kapcsolatos észrevételeinket a 28. oldalon.

2 Ld. BÉL 1979. Még ld. a megjegyzéseinket a 143. oldalon.

3 BÉL 1943. 185–200.

4 Az adatgyűjtő személyére még ld. alább.

5 Ld. BÉL 1735–1749. I. kötet.

6 TÓTH 2007. I. 74–86.

7 Ld. az egyes vármegyeleírások bevezetőit.

egyik vagy másik településen, például a Somogy megyei Balatonkeresztúron.<sup>8</sup> Valójában ugyanis Matolai kereste fel e vidék falvait, ám az ő – egyes szám első személyben elbeszél – élményeit a pozsonyi tudós (nem túl elegánsan) változatlanul hagyta a szövegben, mintha a sajátjai lennének.

A vármegyeleírások szövegének gondozása, kiadása ezúttal sem volt problémamentes. Fejér vármegye leírásában a kései másolat készítője, Szarka Ferenc<sup>9</sup> néhol utólag módosította a szöveget: e részeket ritkított betűkkel jelöltük kiadásunkban. Érdekesebb viszont az a sajátos öncenzúra, amit Bél hajtott végre a leírás egyik korai változatán. Szerzőnk ugyanis – engedve a Magyar Udvari Kancellária általános figyelmeztetésének – törölte a falvak leírásából az összes olyan részt, amely a lakosok vallási hovatartozására, illetve felekezetük helyzetére vonatkozik (van-e lelkészük, iskolamesterük, templomuk stb.). E kitörölt, lehúzott részeket – fontosságuk miatt – jegyzetben közöltük kiadásunkban, már ahol ki tudtuk olvasni őket.<sup>10</sup> Somogy leírásánál elsősorban az jelentett gondot, hogy a másoló (ezúttal is Szarka Ferenc) elég sok hibát ejtett munkája során, de szerencsére egy kései másolat segítségével legtöbbször korrigálni tudtuk e tévedéseket. Baranya leírása esetében hasonló volt a helyzet: a Szarka által készített kézirat lapszusait javítani lehetett egy másik, elég jó minőségű másolat felhasználásával. Tolna vármegye leírásának gondozása nem okozott ilyesfajta problémákat, mivel fennmaradtak az eredeti, Bél munkatársai által készített, jól olvasható másolatok – itt inkább a kéziratok egymáshoz való viszonyának megállapítása járt nehézségekkel.

Köszönettel tartozunk mindazoknak, akik levéltári és könyvtári kutatásaink során segítettek nekünk. A megyei levéltárak felkeresése munkánk állandó része (Bél leírásainak vármegyei revíziója miatt), így ez úton is köszönjük a segítséget a Magyar Nemzeti Levéltárhoz tartozó Fejér Megyei Levéltárnak, Tolna Megyei Levéltárnak, Somogy Megyei Levéltárnak, továbbá a Pécsi Püspöki és Pécsi Káptalani Levéltárnak és a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának, valamint e gyűjtemények munkatársainak. Itt kell megemlítenünk, hogy a kötet a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával, az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) keretében jelenhetett meg, s e támogatás segítségével fog megjelenni az ötödik kötet is – remélhetőleg még az idén. Végezetül szeretnénk kifejezni reményünket, hogy amint a korábbi köteteink, e kötet is elősegíti a helytörténeti kutatásokat, illetve hasznos adalékokkal segíti a történészek, régészek, művészettörténészek és egyéb kutatók munkáját.

Székesfehérvárott, 2017. április 20-án

Tóth Gergely

8 A településen egy egész kötetet szenteltek Bél Mátyásnak, illetve „emlékezetének”. A könyvben található írárok szerzői szinte mind tényként kezelik, hogy Bél személyesen járt a településen; ez szerepel ama emléktábla szövegében is, amelyet a Festetics-házon, Bél Mátyás feltételezett balatonkeresztúri szállásán helyeztek el. Ld. MARTON 1982. passim. (Az épület ma már Bél Mátyás Látogatóközpont néven ismert.) Somogy vármegye leírásában, Balatonkeresztúr ismertetésénél szó van ugyan a Festetics-házról, de a rá vonatkozó adatokat bizonyosan Matolai gyűjtötte (és még az sem bizonyos, hogy ő járt az épületben, mivel erről nem tesz említést). Még ld. e kötetben a 181–182. és a 238. oldalon.

9 Szarka Ferenc az 1770-es évek elején másolta le az időközben megrongálódott kéziratokat, azok tulajdonosa, Batthyány József kalocsai érsek megbízásából. Ld. TÓTH 2007. I. 15, 17, 153.

10 A kérdésre ld. részletesebben szövegkiadásunkban a 18–19. oldalon.

## FOREWORD

In our 10-volume series, we have undertaken to publish, in a critical edition, with detailed prefaces and content summaries, the county descriptions of Mátyás Bél's (1684–1749) *Notitia*, which have been preserved in the form of manuscripts. The present volume, the fourth in the series, contains the descriptions of Fejér, Tolna, Somogy and Baranya counties, thus completing the descriptions of the Transdanubian counties. In the case of Fejér and Tolna counties, the Hungarian translation (without the Latin text) has already been published, although both editions can be strongly criticised. The translator of the description of Fejér County simply neglected a large part of Bél's notes as well as the verse quotes,<sup>1</sup> while the Hungarian translation of the description of Tolna was not based on the appropriate (i.e. the latest, most complete) manuscript.<sup>2</sup> Of the description of Somogy County, only a few details have been published in translation,<sup>3</sup> while none of the description of Baranya County has been translated into Hungarian to date.

From among the descriptions of the four counties, that of Tolna is the poorest — only the description of wine cultivation in Szekszárd and the report on the lifestyle of the county's inhabitants are worth mentioning. However, in the description of Fejér County, the presentation of the villages is extremely detailed and informative, which must have required a careful collection of data *in situ*.<sup>4</sup> The description of Székesfehérvár is particularly important from a historiographical point of view. Bél placed great emphasis on the fact that the city was once the coronation site and burial place of the kings of Hungary, and he therefore described in great detail the medieval coronation and funeral rites of the monarchs — based mainly on accounts by historiographers. Because of these lengthy insertions, the description of Székesfehérvár is clearly related to that of Pozsony [Bratislava],<sup>5</sup> where Bél also devotes a great deal of space to the "privileges" of the city, such as the (early modern) coronation rites and the royal insignia kept in Pozsony Castle.

Bél was thus also writing a history of the country in the county descriptions — as can also be seen in the presentation of Szigetvár in the description of Somogy County, in which Bél, drawing almost entirely on the existing literature, created a real monument to the famous siege of 1566. In this description, too, the section on the contemporary condition of the inhabitants is of interest, while the presentation of the villages is not particularly detailed — although more detailed than in the description of Baranya County, where the author merely provides a list of village names. On the other hand, the description of contemporary Pécs (where the author mentions the recently discovered ancient Christian graves, introduces the churches etc.) is of significant documentary value, as is the archontology of the bishops of Pécs, the compilation of which required painstaking research and is a credit to Bél's talent.

Nevertheless, when writing about the content of the county descriptions, we must not fail to mention the name of János Matolai, the paid employee of Mátyás Bél. We have already demonstrated that Matolai undertook data collection tours in the country and gathered information according to Bél's instructions (questionnaires).<sup>6</sup> He visited Tolna and Baranya in 1726, and travelled to Fejér and Somogy counties during his Transdanubian tour in 1731 — as proved by clear textual references to the dates of data collection, Matolai's handwritten manuscripts and other circumstances.<sup>7</sup> The importance of Matolai's work can hardly be overestimated, since without it Bél would not have been able to write about

1 See BÉL 1977. See also our comments on the publication on page 40.

2 See BÉL 1979. See also our comments on page 153.

3 BÉL 1943, 185–200.

4 On the data collector, see below.

5 See BÉL 1735–1749. vol. I.

6 TÓTH 2007. I. 74–86.

7 See the introductions to the individual counties.

the contemporary relations in these counties or their settlements. At the same time, it is also clear that the idea that Mátyás Bél himself visited one particular settlement or another, such as Balatonkeresztúr in Somogy County, should be revised.<sup>8</sup> In fact it was Matolai who visited the villages in this region, although his experiences — narrated in the first person singular — have been adopted in the text unchanged (not particularly elegantly) by Bél, as if they were his own.

The publication of the texts of the county descriptions was not unproblematic at this time either. In the description of Fejér County, the late copyist, Ferenc Szarka<sup>9</sup> occasionally modified the text: we have reproduced these parts in double-spaced text in our edition. Of greater interest, however, is the unique self-censorship that Bél undertook in one of the early versions of the description. The author — in response to a general warning from the Hungarian Court Chancellery — deleted from the village descriptions all those parts that related to the religious affiliation of the inhabitants or the status of each confession (whether there was a parish priest, schoolmaster, church building etc.). Because of their importance, these deleted, crossed-out sections have been published in notes in our edition, where they were still legible.<sup>10</sup> In the description of Somogy, the main problem was that the copyist (again Ferenc Szarka) made quite a number of mistakes in the course of his work, although fortunately, with the help of a late copy, we were mostly able to correct these errors. The situation was similar in the case of Baranya: the errors of the manuscript produced by Szarka could be corrected using another fairly good quality copy. The revision of the description of Tolna County did not cause problems of this kind, as the legible original copies made by Bél's associates have survived. However, in this case establishing the relationship between the manuscripts proved more difficult.

We are grateful to all those who assisted us in our archive and library research. Since (due to the county revisions of Bél's descriptions) visiting county archives is a constant aspect of our work, we would like to express our gratitude to the staff of the Fejér County Archives, Tolna County Archives and Somogy County Archives that are part of the Hungarian National Archives, and also to the Episcopal and Chapter Archives of Pécs and the Library of the University of Pécs. We should also mention that the present volume was supported by the National Research, Development and Innovation Office in the framework of the National Scientific Research Fund (OTKA), and that the fifth volume will also be published with the support of this office, hopefully also in 2017. Finally, we would like to express our hope that, like the earlier volumes in the series, this volume will also promote local historical research and provide a useful contribution to the work of historians, archaeologists, art historians and other researchers.

Székesfehérvár, April 20, 2017

Gergely Tóth

8 In this settlement, a whole volume was devoted to Mátyás Bél and his "memory". Almost all authors in the book treat it as a fact that Bél visited the settlement in person. This is also mentioned in the text of the memorial plaque that was placed in the Festetics house where Mátyás Bél is presumed to have lodged in Balatonkeresztúr. See MARTON 1982. *passim*. (Today, the building is known as the Bél Mátyás Visitors Centre.) Although, in the description of Somogy County, the Festetics house is indeed mentioned in the presentation of Balatonkeresztúr, the respective information was certainly collected by Matolai (nor is it even certain that he visited the building, as he never mentioned it). See also in this volume, pages 193–194, 238.

9 At the beginning of the 1770s, Ferenc Szarka copied the manuscripts that had been damaged in the meantime, having been commissioned by their owner, the archbishop of Kalocsa, József Batthyány. See TÓTH 2007. I. 15, 17, 153.

10 On this question, see in more detail in our edition on pages 30–31.